

Research Paper

Review and Critique of the Theory of "Decline of Political Thought in Iran"

Gholamreza Behdarvand Yani: PhD student in Political Science-Political Thoughts, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

seyed mohammad naser Taghavi*: Assistant Professor, Department of Political Science-Political Thoughts, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Ahmad Bakhshayesh Ardestani: Professor, Department of Political Science-Political Thoughts, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Received: 2024/12/02 [PP 93-108](#) Accepted: 2025/01/19

Abstract

Seyyed Javad Tabatabai's theory with the title: "Decline of political thought in Iran" due to the acceptance and the declaration of the decline of political thought in Iran, is one of the topics to ponder in the field of political science, especially political thought.

As accepting its validity will mean negating the political thought of thinkers like Imam Khomeini (RA). Therefore, it is very important to criticize this theory from different angles in Iran and Islamic Revolution studies. Because some thinkers, contrary to Tabatabai's opinion, have spoken about the historical continuity of political thought in the works of great Iranian thinkers from many centuries until today.

The theory of "the decline of political thought in Iran" as Seyyed Javad Tabatabaei's hallmark theory, in addition to being specifically published in a book of the same name, is also known as a central theory in his thought that overshadowed other views and theories as well as the content of his other works and writings, leading him to the conclusion of "the decline of Iran."

Therefore, in this article, various issues have been discussed in line with the analysis of the available data contained in Tabatabai's works, as well as the theoretical framework of his theory of decay, and finally, the result of this review has been announced.

Therefore, the most important goal of this article is to examine the validity of the theory of decay by examining and reflecting on all the works of Seyyed Javad Tabatabai along with examining the theoretical framework and examining the internal coherence of his writings and theory.

This research, relying on the "qualitative research" method and with a critical approach, has examined the "Theory of the Decline of Political Thought in Iran" from the perspectives of internal and external criticism.

Keywords: Theory, decline, political thought, decline of political thought in Iran, Seyyed Javad Tabatabai.

Citation: Behdarvand Yani, G., Taghavi, S. M. N., & Bakhshayesh Ardestani, A. (2025). **Review and Critique of the Theory of "Decline of Political Thought in Iran"**, *Journal of Society and Politics*, Vol 2, No 8, Shiraz, PP 93-108.

* **Corresponding author:** seyed mohammad naser Taghavi, **Email:** Smn.taghavi@yahoo.com, **Tel:** +98 9123503060

Extended Abstract

Introduction

Seyyed Javad Tabatabai, by proposing a theory entitled "The Decline of Political Thought in Iran," has presented an organized collection of thoughts and ideas in the form of specific concepts. Although this Iranian thinker proposed the controversial theory of "the decline of political thought in Iran" by writing the book "Decline of Political Thought in Iran", he consistently followed this theory by writing several other books. From this perspective, he expanded the scope of his historical reflections from ancient times to the contemporary era of Iran, and based on this view of "decline", he presented his views on Iranian issues. Given that "political thought" is recognized as one of the important branches or trends of the field of political science in the country's humanities universities, it is obvious that any answer to the question "Does the theory of the decline of political thought in Iran have a coherent and valid theoretical framework?" will be effective in determining the academic and scientific status and standing of this field. Therefore, in this research, to answer this main question, the following hypothesis has been proposed: "The theory of the decline of political thought in Iran does not have a coherent and valid theoretical framework".

Methodology

In this study, while using the qualitative research method, two perspectives of internal criticism and external criticism have been used to examine several issues and answer several questions. Considering that external criticism examines the correctness and incorrectness of the narrative itself by examining sources and references, the use of a meta-theory is inevitable. In this study, "Hegel's philosophy" has been proposed as a meta-theory that can help understand the theory of decline. Therefore, the impact of that intellectual system on Tabatabai's theory of decline is examined. However, some other ideas, such as those of Leo Strauss, have also been used in this analysis. Also, using the internal criticism method, the contradictions and conflicts in various works of Seyyed Javad Tabatabai have been examined.

Results and discussion

The theory of the "decline of political thought in Iran" in Tabatabai's thought is examined and reflected on based on the historical course of thought and provides a definition of the decline process. This state of decline of thought is considered a downward and regressive course and trend that, although it had a starting point, draws a diagram or curve of political thought in the context of Iranian history that has no end and result other than decline. Therefore, another meaning of decline intended by Tabatabai is death and destruction. In this sense, the decline of thought indicates the closure of thought and its reaching a dead end and the refusal of thought.

The contradictions in Tabatabai's writings, especially his contradictions in his attempt to justify his assumptions and ultimately reach the desired result, namely confirming the theory of the decline of political thought in Iran, can be seen in numerous cases in his works, including the contradiction in expressing the concepts of monarchy and despotism, the conflict with Aristotle-Plato the divine, the contradiction in the continuity and repetition of history, as well as the contradiction in the possibility of passing through decline.

Also, the "decline" intended by Tabatabai has been used in contrast to the "survival" of political thought in Iran. While the political thought of Imam Khomeini (RA) has discredited Tabatabai's claim that there is no political thought or, as he put it, the decline of political thought in Iran. Because the innovations of Imam Khomeini's political thought in the field of government and governance have attracted the attention of political thinkers.

Conclusion

Despite Tabatabai's eclecticism and his acceptance of the influence of the thoughts of various thinkers, it must be said that the most important ideas and the main structure of Tabatabai's discussions were received from Hegel. For this reason, the theory of decline was criticized and examined within the framework of Hegel's metatheory. Because the theorist of decline, considered Hegel's thought to be the pinnacle of Western philosophy and made full

use of Hegel's terms and concepts, including Hegel's dialectic. However, by comparing Hegel's thought with the various concepts and components of Tabatabai's theory of decline, Tabatabai's deviation from Hegel's philosophical system also became apparent. Because the result of Hegel's dialectic is the triumph of reason. However, Tabatabai's theory, unlike Hegel's philosophy, has no result other than the decline of thought and reason. Considering all the cases examined, including the eclecticism of the theory of decline, as well as the numerous conflicts and contradictions in Tabatabai's theory and writings, the lack of coherence in the theory and writings, and the lack of accuracy and consistency in the materials and texts related to the theory of decline, regarding the scientific validity of the theory of decline, the conclusion has been reached that this theory does not have a coherent and valid theoretical framework.

References

1. Boroujerdi, M & Shomali, A. (2015). The Unfolding of Unreason: Javad Tabatabai's Idea of Political Decline in Iran. *Iranian Studies*, 48(6), 949-965. DOI: <https://doi.org/10.1080/00210862.2014.926661>
2. Dostdar, A. (1991). *Refusal to Think in Religious Culture*. Paris: Khavaran Publications. [In Persian]
3. Gadamer, H.-G. (2022). *Hegel's Dialectic, essays from the "New Philosophy" collection*. translated by Pegah Mosleh, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
4. Haghighat, S.S. (2020). Review and criticism of political texts in the field of Islam and Iran. Tehran: Kavir. [In Persian]
5. Hegel, G.W.F. (1942). *Philosophy of Right*. trans. T.M. Knox, Oxford: Oxford University Press.
6. Hegel, G.W.F. (1987). *Phänomenologie des Geistes*. Stuttgart: Reclam.
7. Hegel, G.W.F. (2008). *Reason in History*. translated by Hamid Enayat, Tehran: Shafi'i. [In Persian]
8. Machiavelli, N. (2018). *The Prince*. translated by Morteza Saqib Far, Tehran: Mosaddegh Publishing. [In Persian]
9. Marefat, M.H. (2000). The conceptual explanation of the absolute sovereignty of the jurist. *Islamic Government Quarterly*, 5(15), 112-145. [In Persian] www.rcipt.ir/pdfmagazines/015/015.pdf
10. Naghed, K. (2019). *Analyzing Dialectic of Enlightenment*. Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
11. Ollman, B. & Smith, T. (2008) *Dialectics for the New Century*. London: Palgrave Macmillan.
12. Strauss, L. (1972). *Political Philosophy and the Crisis of Our Time*. in George J. Graham and George W. Carey, eds., *The Post-Behavioral Era*, New York: David McKay.
13. Tabatabaei, S.J. (2021). *History of Political Thought in Iran: Considerations in Theoretical Foundations*. 4th edition, Tehran: Minooye Kherad Publication [In Persian]
14. Tabatabaei, S.J. (2021). *Reflections on Iran, Vol. 1: an introduction to the theory of Iran's decline with preliminary remarks on the concept of Iran*. Tehran: Minooye Kherad Publication. [In Persian]
15. Tabatabaei, S.J. (2022). *Reflections on Iran, Vol. 2: Theory of the rule of law in Iran, Part II: Fundamentals of the theory of constitutionalism*. Tehran: Minooye Kherad Publication. [In Persian]
16. Tabatabai, S.J. (2021). *Considerations about the University*. third edition, Tehran: Minooye Kherad Publication. [In Persian]
17. Tabatabai, S.J. (2022). *nation, state and the rule of law, an essay on the interpretation of text and tradition*. fifth edition, Tehran: Minooye Kherad Publication. [In Persian]
18. Tabatabai, S.J. (2018). *Decline of Political Thought in Iran: Speech on the Theoretical Foundations of Iran's Decline*. New Edition, 12th Edition, Tehran: Kavir. [In Persian]
19. Taghavi, S.M.N. (2004). *Durability of Political Thought in Iran: An Analytical Evaluation of the Decay Theory of Political Thought*. Qom: Bustan Ketab Institute. [In Persian]
20. Varai, S.J. (2022). *The concept of applicability in the theory of the absolute*

authority of the jurist and its requirements from Imam Khomeini's point of view. Tehran: Imam Khomeini Institute for Editing and Publishing; Qom: Hoza Research Institute and University. [In Persian]

21. Zarin Koob, A. (1995). Book of Days: Collection of Speeches, Thoughts and Searches. Tehran: Scientific. [In Persian]

مقاله پژوهشی

بررسی و نقد نظریه «زوال اندیشه سیاسی در ایران»

غلامرضا بهداروندیانی: دانشجوی دکتری علوم سیاسی - اندیشه های سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
سیدمحمدناصر تقوی: استادیار، گروه علوم سیاسی - اندیشه های سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
احمد بخشایش اردستانی: استاد، گروه علوم سیاسی - اندیشه های سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۲ صص ۹۳-۱۰۸ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۳۰

چکیده

نظریه سیدجواد طباطبایی با عنوان: «زوال اندیشه سیاسی در ایران»، به دلیل پذیرش انقطاع و گسست، و اعلام انحطاط و زوال در اندیشه سیاسی و نیز نفی بقا و قوام اندیشه سیاسی در ایران از مباحث قابل تأمل در رشته علوم سیاسی به ویژه اندیشه سیاسی به شمار می آید؛ چنانچه پذیرش اعتبار آن به منزله نفی اندیشه سیاسی متفکرانی همچون امام خمینی (ره) خواهد بود. از این رو نقد و بررسی این نظریه از زوایای مختلف از اهمیت فراوانی در مطالعات ایران و انقلاب اسلامی برخوردار است. زیرا برخی از اندیشمندان برخلاف نظر طباطبایی از تداوم تاریخی اندیشه سیاسی در آثار اندیشمندان بزرگ ایران در قرون متمادی تا دوره معاصر، سخن گفته اند. نظریه «زوال اندیشه سیاسی در ایران»، به مثابه ی نظریه ی شاخص سیدجواد طباطبایی، علاوه بر این که مشخصاً در کتابی با همین نام منتشر شده، به عنوان نظریه ی کانونی شناخته شده در اندیشه ی وی، بر سایر دیدگاه ها و نظریات و نیز محتوای سایر آثار و نوشته های وی سایه افکنده و وی را به نتیجه «انحطاط ایران» رهنمون ساخته است. بنابراین مهمترین هدف این مقاله، بررسی اعتبار نظریه زوال، متعاقب مطالعه و تأمل در تمامی آثار سیدجواد طباطبایی همراه با واری چارچوب نظری و بررسی اتقان و انسجام درونی نوشتار و نظریه وی است. از این رو در این مقاله به مباحث مختلفی در راستای تحلیل داده های موجود و مندرج در آثار طباطبایی و نیز بررسی چارچوب نظری نظریه زوال وی پرداخته شده و در نهایت، نتیجه این نقد و بررسی اعلام گردیده است. این پژوهش، بر اساس روش «پژوهش کیفی» و با لحاظ رویکردی انتقادی، به بررسی «نظریه زوال اندیشه سیاسی در ایران»، از دو منظر نقد درونی و بیرونی، پرداخته است.

واژه های کلیدی: نظریه، زوال، اندیشه سیاسی، زوال اندیشه سیاسی در ایران، سیدجواد طباطبایی

استاد: بهداروندیانی، غلامرضا؛ تقوی، سیدمحمدناصر؛ بخشایش اردستانی، احمد. (۱۴۰۳). **بررسی و نقد نظریه «زوال اندیشه سیاسی در ایران»**. فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۲، شماره ۸، شیراز، صص ۹۳-۱۰۸.

مقدمه

سیدجواد طباطبایی با تدوین نظریه‌ای با عنوان «زوال اندیشه سیاسی در ایران»، مجموعه سازمان یافته‌ای از افکار و ایده‌ها را در قالب مفاهیمی مشخص ارائه کرده است. این اندیشمند ایرانی هر چند با نگارش کتاب «زوال اندیشه سیاسی در ایران»، نظریه‌ی بحث برانگیز «زوال اندیشه سیاسی در ایران» را مطرح نمود؛ اما این نظریه را با تألیف چند عنوان کتاب دیگر دنبال کرد. آن چنان که از این منظر، دامنه تأملات تاریخی خود را از دوران باستان تا دوره معاصر ایران گسترش داد و بر مبنای دیدگاه «انحطاط»، به طرح نقطه نظرات مورد نظر خود در مباحث و مسایل ایران پرداخت.

با توجه به این که «اندیشه سیاسی» به عنوان یکی از مهمترین شاخه‌ها یا گرایش‌های رشته علوم سیاسی در دانشگاه‌های علوم انسانی کشور شناخته شده، بدیهی است که پاسخ به این مسأله که: «آیا نظریه زوال اندیشه سیاسی در ایران، از چارچوب نظری منسجم و معتبری برخوردار است یا خیر؟» در تعیین جایگاه و موقعیت علمی و آکادمیک این رشته نیز مؤثر خواهد بود. از این رو در این تحقیق به منظور پاسخ به این پرسش اصلی، ضمن استفاده از روش پژوهش کیفی، این فرضیه مطرح گردیده است: «نظریه زوال اندیشه سیاسی در ایران تدوین سیدجواد طباطبایی، از چارچوب نظری منسجم و معتبری برخوردار نیست.»

در این پژوهش، برای بررسی نظریه «زوال اندیشه سیاسی در ایران»، از دو شیوه نقد درونی و نقد بیرونی، استفاده شده است. با استفاده از روش نقد بیرونی، در این تحقیق برای پاسخ به پرسش اصلی مقاله، به بررسی چند مسأله پرداخته می‌شود. در همین زمینه این پرسش مطرح شده است که: «سیدجواد طباطبایی، در توضیح روایت خود از سیر اندیشه سیاسی در ایران، چگونه و از چه مراجعی تأثیر پذیرفته است؟» همچنین نقد بیرونی با بررسی منابع و مآخذ، به تشخیص صحت و سقم خود روایت می‌پردازد. در نتیجه، بررسی چارچوب و مبانی نظری نظریه زوال طباطبایی در راستای پاسخ به این پرسش است که: «در نظریه زوال طباطبایی، عمدتاً از چه چارچوب نظری استفاده شده است؟» برای پاسخ به این پرسش، ناگزیر بایستی از یک تئوری کلان یا متاتئوری یا فرانظریه استفاده شود که در این پژوهش با عنایت به مضامین بکار رفته شده در نظریه زوال و هگل‌باوری طباطبایی، «فلسفه هگل» به عنوان فرانظریه‌ای که می‌تواند به ما در درک و فهم نظریه زوال کمک نماید، مورد توجه قرار می‌گیرد و چگونگی تأثیر آن دستگاه فکری، بر نظریه زوال طباطبایی بررسی خواهد شد. هر چند در این تحلیل از برخی اندیشه‌های دیگر همچون اندیشه لئو اشتراوس نیز بهره‌برداری لازم صورت می‌پذیرد.

با استفاده از روش نقد درونی، در این تحقیق به این مسأله پرداخته شده است که: «آیا در بیان و تقریر نظریه زوال اندیشه سیاسی در ایران، در آثار مختلف سیدجواد طباطبایی، تضاد و تعارضی وجود دارد؟» همچنین این پرسش نیز مورد تأمل قرار گرفته است که «آیا نظریه یا نظریاتی وجود دارد که زوال مورد نظر طباطبایی را به چالش بکشاند؟» بدیهی است که پرسش‌های یاد شده به مثابه راهنمای مطالعه و تحقیق و نگارش این مقاله در نظر گرفته شده است.

بررسی چارچوب نظری نظریه زوال

سیدجواد طباطبایی از عدم طرح «پشتوانه نظری» یا به تعبیر دیگر، «چارچوب نظری» نظریه خود، عذرخواهی نموده و نوشته است: «خواننده این سطور این نکته را باید در خواندن هر سطری به‌خاطر داشته باشد و بداند که پشتوانه نظری این دفتر در این جا نیامده است. فوری بودن پرسش‌هایی که در این صفحات مطرح شده، عذرخواه چنین اجمالی است.» (طباطبایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۴).

با توجه به خلأ اذعان شده، برای واری و تحلیل چارچوب نظری نظریه زوال، در این تحقیق با استفاده از نقد درونی و بیرونی به تأمل در نظریه زوال اندیشه سیاسی در ایران پرداخته می‌شود. «نقد بیرونی» به مجموعه تحقیقات و مطالعاتی گفته می‌شود که منتقد برای فهم و درک اثر در خارج از آن اثر، انجام می‌دهد (زرین کوب، ۱۳۷۴، ص. ۲۱۵).

بدین منظور در ابتدا تأثیرپذیری سیدجواد طباطبایی از دستگاه فکری و فلسفی هگل با عنوان «هگل‌باوری و هگل‌گرایی طباطبایی» مورد تحقیق قرار می‌گیرد. آن چنان که نظریه زوال طباطبایی، در قالب دستگاه فکری و فرانظریه هگل واری می‌گردد. سپس به یونان‌گرایی و نیز التقاط‌گرایی طباطبایی پرداخته خواهد شد. سرانجام، بررسی انحراف طباطبایی از دستگاه فکری و فلسفی هگل مورد مذاقه قرار خواهد گرفت.

هگل‌باوری و هگل‌گرایی طباطبایی

هگل‌گرایی یکی از مهمترین موضوعات قابل توجه در اندیشه سیاسی تاریخ معاصر است. آن چنان که کارل پوپر در خصوص هگل‌گرایی و پیروی شاگردان هگل از زبان نوشتاری دشوار و مبهم وی، گفته است: «هگل زبان آلمانی را آلوده کرد و به تباهی کشاند. او باعث شد که در

دانشگاه‌ها - در بسیاری از دانشگاه‌ها و البته نه در همه آنها- سنتی پدید بیاید که هر موضوعی هگل‌گرایانه بیان شود. کسانی هم که این روش را فرا می‌گرفتند نه تنها حق خود، بلکه وظیفه خود می‌دانستند که هگل‌وار سخن برانند؛ زیرا این‌گونه سخن گفتن را از استادان خود آموخته بودند...» (ناقد، ۱۳۹۸، صص. ۳۱-۳۰).

افزون بر طرح مکرر موضوع هگل‌باوری طباطبایی در اغلب آثار و اظهارات منتقدان وی، طباطبایی خود نیز در مباحث متعددی از آثار مختلفش، یا به تفکر و اندیشه هگل و مفاهیم هگلی به‌طور مستقیم اشاره کرده و یا بدون ذکر نام هگل، از مضامین هگلی به‌ویژه مفاهیمی همچون دیالکتیک، سنتز، تضاد، آگاهی و خودآگاهی، استفاده مکرر بعمل آورده است. اما وی در اثر «تأملی درباره ایران»، اصرار نموده است که استفاده از مفاهیم هگلی و ارجاع به هگل، نشانه هگلی بودن نیست: «این‌جا نمی‌توان به هگل ارجاع نداد که نوشته بود تاریخ جهانی با ایرانیان آغاز می‌شود، زیرا آنان نخستین دولت را ایجاد کردند. آن‌که چنین ارجاعی را به‌معنای هگلی بودن بفهمد، در واقع، هیچ نفهمیده است.» (طباطبایی، ۱۴۰۰، ج ۱، صص. ۳۵-۳۴)

طباطبایی افزون بر استفاده وسیع از مفاهیم هگلی، از رویکردی هگلی نیز در تحلیل و بررسی تحولات تاریخی ایران متابعت نموده، چنان‌چه در اثر «ملت، دولت و حکومت قانون»، بر این اعتقاد است که تحولات تاریخی ایران از رویکردی منطقی برخوردار است: «بحث من به فهم منطق تحول تاریخی ایران و جایگاه تاریخی آن مربوط می‌شود، یعنی من کوشش کرده‌ام نظریه‌ای فراهم کنم که از این منطق ناشی می‌شود.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ص. ۲۹۱). به همین سبب یادآور شده که هگل، فلسفه را «زمانه‌ای که در اندیشه جای گرفته است»، دانسته است (Hegel, 1942, p. 11).

یونان‌گرایی طباطبایی نیز به تبعیت وی از هگل و هگل‌گرایی او بوده است. چرا که طباطبایی به پیروی از هگل، شیفتگی‌اش نسبت به تمدن یونان باستان را در تدوین نظریه زوال خود آشکار کرده و در این باره نوشته است: «بسط فلسفه سیاسی در دوره اسلامی، دوره‌ای از سنت درازآهنگ فلسفه است که در یونان آغاز شد... عدم انتقال برخی از مفاهیم فلسفه یونانی به دوره اسلامی، یا فقدان آن مفاهیم در فلسفه سیاسی دوره اسلامی موجب شده است تا تمدن اسلامی در فقدان برخی مفاهیم بنیادین تأسیس شود و همین امر در تحول آتی تاریخ کشورهای اسلامی راه را بر برخی دگرگونی‌های بنیادین بسته است.» (طباطبایی، ۱۳۹۸، صص. ۱۰-۹).

التقاط‌گرایی طباطبایی

با بررسی محتوایی آثار طباطبایی، گزیده‌برداری وی از برخی اندیشمندان و نظریه‌های دیگر آشکار می‌شود. چنان‌چه در اثر «ملت، دولت و حکومت قانون» آمده است: «مهم‌ترین وظیفه دولت ملی صیانت از شالوده امر ملی، وحدت ملی و منافع آن، به تعبیر قائم مقام، «به مردی یا نامردی» است. در مناسبات میان دولت‌ها، نامردی، در شرایط نامردانه، عین مردانگی است؛ این مطلبی نیست که بتوان با اخلاق حق‌طلبانه فهمید. در مناسبات میان دولت‌ها، در مواردی، نامردی عین مردانگی است و این دیالکتیک پیچیده «مردی و نامردی» مقوله‌ای نیست که با چند سیر اخلاق و چند مثال عرفان، بویژه اخلاق و عرفان آمیخته به ایدئولوژی روزهای خوش گذشته، فهمید و توضیح داد.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، صص. ۳۱۳-۳۱۲).

نخستین دریافت از جملات یاد شده طباطبایی، افزون بر جلوه‌گری دیالکتیک هگل، انعکاسی از سخنان «نیکولو ماکیاولی» را نشان می‌دهد که گفته است: «یک فرمانروای خردمند وقتی می‌بیند قوی که داده به زبان او تمام می‌شود نه می‌تواند و نه باید به قول خود عمل کند... یک فرمانروا، به ویژه اگر شهریاری تازه باشد، نمی‌تواند همه‌ی این صفاتی را که مردم ارزش می‌نهند و خوب می‌شمارند رعایت کند، و اغلب مجبور می‌شود برای حفظ حکومت خود برعکس اخلاق و دین و دوستی و انسانیت رفتار کند.» (ماکیاولی، ۱۳۹۷، صص. ۱۵۱-۱۴۹).

شاید این پرسش مطرح شود که استفاده از نظریات مختلف، در تدوین یک نظریه چه ایرادی می‌تواند داشته باشد؟ در پاسخ به این پرسش باید بگوییم، طباطبایی خود نیز در نقد و بررسی اندیشه سیاسی برخی از اندیشمندان ایرانی، با نکوهش و ردّ خلط و التقاط، در اثر «ملت، دولت و حکومت قانون» نوشته است: «... به سبب خلط در نظام مفاهیمی که در نوشته او وجود داشته، و پیشتر به برخی از این خلط مباحث اشاره کرده‌ام...» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ص. ۱۴۴).

بنابراین بنا بر روش نقد خود طباطبایی و در پاسخ به پرسش یاد شده، می‌توان گفت: «خلط در نظام مفاهیم»، تحقیق را از اعتبار می‌اندازد. افزون بر این‌که، خلط مباحث، انسجام موضع نظری را از بین می‌برد و سبب حرکت پژوهشگر از یک مکتب فکری به مکتبی دیگر می‌شود و به پُل زدن از یک نظریه کلان به نظریه کلان دیگر می‌انجامد.

بدین ترتیب، بررسی گزیده‌برداری طباطبایی از اندیشمندان اروپایی، و نیز التقاط‌گرایی وی در نظریه‌پردازی به ویژه در نظریه زوال، از اهمیت فراوانی برخوردار است که در ادامه بیشتر به آن پرداخته خواهد شد.

آرامش دوستدار

طباطبایی از تز، مفاهیم و مضامین «آرامش دوستدار» نظریه‌پرداز «امتناع تفکر در فرهنگ دینی»، که کتابی با همین عنوان را در سال ۱۳۷۰، در پاریس منتشر ساخته است، تأثیر فراوانی پذیرفته است. «آرامش دوستدار» علت امتناع فکر و تفکر را در فرهنگ دینی یافته و این نظریه را مطرح کرده است: «این گزارش تحلیلی باید آشکار کرده باشد که میان «فرهنگ دینی» و «امتناع تفکر» رابطه‌ای علیّی از آنسو به اینسو وجود دارد. از آنسو به اینسو به این معنا که «فرهنگ دینی» مطلقاً علت است و «امتناع تفکر» مطلقاً معلول آن.» (دوستدار، ۱۳۷۰، ص. ۲۹).

«آرامش دوستدار» تنها راه حل مشکلات و خوشبختی مردم را پیروی از غرب و فلسفه غربی دانسته است: «برای حل مشکلات مردم و خوشبخت کردنشان باید آنان را خردمند ساخت و اگر می‌شود فیلسوف. اما چون این کار خواب و خیالی بیش نیست، و به تجربه می‌دانیم که شمار نادان‌ها و بی‌خردهای خوشبخت بیشتر از آن است که حتا نسبی تخمین‌پذیر باشد، باید به همین اکتفا نماییم که سرخ فلسفه و خوشبختی ناشی از آن که معدنش غرب است از دست خودمان در نرود. وجه مشترک این گونه افکار هذیانی برای نجات فرهنگ و جامعه‌ی ما این است که همه در کانونی به‌نام مدرنیته به هم می‌پیوندند و خود را از برکت آن به مؤثرترین درمان‌ها مجهز می‌سازند، برای آسیب‌هایی که هیچگاه نجسته‌اند، تا بیابند، چه رسد به اینکه آن‌ها را بشناسند.» (دوستدار، ۱۳۷۰، ص. ۲۰).

با تأمل در نظریه و رساله آرامش دوستدار یعنی «امتناع تفکر در فرهنگ دینی»، شباهت غیرقابل انکار مضامین و مؤلفه‌های آن نظریه، با مفاهیم و مضامین بکار گرفته شده در نظریه «زوال اندیشه سیاسی در ایران»، به سهولت قابل مشاهده است و از آنجا که این رساله دوستدار، قبل از تدوین نظریه زوال طباطبایی مطرح و منتشر شده است، تأثیرپذیری طباطبایی از آرامش دوستدار در تدوین نظریه زوال، قطعی و مسلم است.

ماکیاولی

برای بررسی جایگاه تفکر ماکیاولی در نظریه‌پردازی طباطبایی، در ابتدا به اندیشه نیکولو ماکیاولی پرداخته می‌شود. ماکیاولی در رساله «شهریار» نوشته است: «هر شهریار تازه به قدرت رسیده‌ای که بخواهد خود و قلمرو خویش را در برابر دشمنانش ایمن سازد، بر شمار دوستان خود بیفزاید، با زور یا نیرنگ چنان کند که همه‌ی مردم دوستش بدارند یا از او بهراسند. سربازانش همگی مطیع و سرسپرده و وفادار به او باشند، همه‌ی کسانی که قدرت یا دلیلی برای آسیب رساندن به وی را دارند از میان بردارد...» (ماکیاولی، ۱۳۹۷، ص. ۹۳).

طباطبایی نیز با تأثیر پذیرفتن از اندیشه ماکیاولی، در اثر «تاریخ اندیشه سیاسی در ایران» ضمن تأکید بر لزوم بکارگیری «حیله» در عرصه سیاست، پادشاه خردمند را کسی دانسته است که بر دشمن پیش‌دستی نماید و کار او را قبل از قوت گرفتنش بسازد: «در سیاست‌نامه‌نویسی ایران‌شهری جایی برای مفهوم «حیله» وجود نداشت... هم‌چنان که در عرصه سیاست از دشمن گریزی نیست، از کاربرد حیله نیز گریزی نیست... پادشاه خردمند آن است که کار دشمن را پیش از قوت گرفتن او بسازد.» (طباطبایی، ۱۴۰۰، صص. ۱۳۵-۱۳۴).

ماکیاولی، رفتار خلاف اخلاق فرمانروا را تجویز نموده و نوشته است: «بر هر فرمانروایی واجب است بداند که: برای حفظ خود چگونه در صورت ضرورت از رفتار و کرداری خلاف اخلاق استفاده بکند یا نکند.» (ماکیاولی، ۱۳۹۷، صص. ۱۳۶-۱۳۵).

طباطبایی نیز با تمایز میان «اخلاق سیاست» و اخلاق خصوصی یا فردی، در اثر «تاریخ اندیشه سیاسی در ایران» نوشته است: «اخلاق سیاست، اخلاق زاهدانه فردی نیست، بلکه قلمرو سیاست، اخلاق ویژه خود را دارد، و، در واقع، از الزامات منطق کسب و حفظ قدرت تبعیت می‌کند و فهم سرشت فرمانروایان نیز جز با تکیه بر چنین منطقی امکان‌پذیر نیست... تردیدی نیست که، در قلمرو اخلاق خصوصی، سعدی اعتقاد داشت که باید مهر ورزید و راستی پیشه کرد، اما این اخلاق خصوصی را پیوسته و در همه عرصه‌ها نمی‌توان رعایت کرد، بویژه این که بنیاد کارهای آدمی بر مکر است. دشمنی منطق ویژه خود را دارد و باید آن را فهمید و با توجه به آن عمل کرد.» (طباطبایی، ۱۴۰۰، ص. ۲۵۳).

ماکیاولی بر عدم التزام فرمانروا به صفات خوب در صورت احتمال تزلزل در حکومت تأکید کرده و اظهار داشته است: «برای یک فرمانروا همین قدر لازم است که به اندازه‌ی کافی محتاط و خردمند باشد... نیازی نیست که خود را به‌خاطر عیوبی سرزنش کند که بدون آنها حکومت احیاناً دچار مشکل می‌شود، زیرا برخی صفاتی که خوب به نظر می‌آیند اگر ادامه پیدا کنند موجب نابودی او می‌شوند. حال آنکه: صفات دیگری که بد به نظر می‌رسند چه بسا برای حکومت امنیت و آسایش در پی داشته باشند.» (ماکیاولی، ۱۳۹۷، صص. ۱۳۷-۱۳۶).

طباطبایی نیز با همین مضمون، بر اخلاق نسبی در عرصه مناسبات اجتماعی تأکید کرده و در اثر «تاریخ اندیشه سیاسی در ایران» نوشته است:

«در قلمرو مناسبات عمومی اخلاق عام وجود ندارد، بلکه هر عملی در شرایط ویژه ای معنا پیدا می کند و ناظر بر سودمندی های حال تا گذشته است.» (طباطبایی، ۱۴۰۰، ص. ۳۲۴).

ماکیاویلی در مورد برخورد فرمانروا با ملت های دیگر، حتی از تجویز انهدام کامل شهر و کشور، ابایی نداشته و نوشته است: «در نظام های جمهوری... بهترین راه برای رهایی از خطر عصیان آنان [مردم] این است که شاه مهاجم، شهر یا کشورشان را به کلی منهدم سازد و یا خود رفته و در آنجا اقامت گزیند.» (ماکیاویلی، ۱۳۹۷، ص. ۷۷). افزون بر آن، از لزوم سنگدلی و بیرحمی سخن گفته است: «هنگامی که فرمانروایی ارتش خود را همراه می کند و سربازان زیادی تحت فرماندهی خود دارد، آنگاه نباید از شهرت به سنگدلی و بیرحمی بیمی به خود راه دهد، زیرا بدون چنین شهرتی یکپارچه و مطیع نگاه داشتن سپاه برایش دشوار خواهد بود.» (ماکیاویلی، ۱۳۹۷، ص. ۱۴۵).

طباطبایی نیز با تأیید این مطلب که «ملت ها گرگ یکدیگر هستند»، در اثر «ملت، دولت و حکومت قانون» از عدم اعتبار حق طلبی در مناسبات میان ملت ها سخن گفته است: «یک ملت، منافعی دارد که، به خلاف گفته داور، پیوسته، نمی توان با حق طلبی از آن دفاع کرد. حق طلبی، اگر معنایی داشته باشد، مقوله ای در اخلاق خصوصی و در مناسبات میان شهروندان است، اگر چه در ابهام آن در نوشته داور حتی در اخلاق خصوصی نیز امری مؤثر نیست، بلکه شبی در می عرفان که «دیدار می نماید و پرهیز می کند»!... معنای این سخن آن است که ملت ها «گرگ یکدیگر هستند» و تا زمانی که دولتی نیرومند نتواند از منافع ملی صیانت کند «گرگ یکدیگر می مانند». این سخن حکمی اخلاقی نیست، قاعده ای در سیاست بین الملل است.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، صص. ۳۱۲-۳۱۱).

با بررسی موارد یاد شده، آشکار می گردد که طباطبایی، از آموزه های «نیکولو ماکیاویلی» به ویژه مضامین مندرج در رساله «شهریار»، بهره فراوان برده و در تدوین نظریه زوال خود، از نظریات وی نیز تأثیر پذیرفته است.

لئو اشتراوس

نظریه پرداز زوال در اثر «تاریخ اندیشه سیاسی در ایران» مدعی شده است که: «بحث درباره دیدگاه های لئو اشتراوس موضوع سخن ما نیست؛ اما برخی از نتایجی که می توان از آن گرفت، از نظر تعیین سرشت سنت اندیشه سیاسی در ایران دوره اسلامی دارای اهمیت است.» (طباطبایی، ۱۴۰۰، ص. ۵۲).

اما واقعیت این است که «جدال قدیم و جدید» مورد نظر طباطبایی، با تأثیرپذیری از «جدال قدیمی ها و جدیدها» و نیز دوگانه «آتن - اورشلیم» اشتراوس، مطرح گردیده است. چرا که اشتراوس بر اساس آن دوگانه به این نتیجه رسیده بود که وضعیت بحرانی اروپای سده بیستم، به سبب زوال فلسفه سیاسی در اروپا بوده است. (Strauss, 1972, p. 218).

بنابراین وجه اشتراک نظریات طباطبایی و اشتراوس (البته با تفاوت جغرافیایی اروپا و ایران) این است که هر دو اندیشمند، زوال سیاسی را پیامد یا همبسته زوال فلسفه سیاسی دانسته اند. افزون بر آن، همچنان که اشتراوس، تنش آتن - اورشلیم و چالش خرد و وحی را «راز سرزندگی» تمدن غرب معرفی کرده که هرگز نبایستی پایان یابد، طباطبایی نیز احیای جدال قدیم و جدید مورد نظر خود را تنها راه حل زوال ایران دانسته است.

وجه افتراق آن دو نیز این است که اشتراوس با تجویز تداوم تنش میان آتن و اورشلیم، سکولاریسم سیاسی را به نفع تداوم حیات ارتدوکس دینی، نفی می کند. اما طباطبایی، عقل عرفی را به جایگزینی سنت دینی، تجویز نموده است. از این رو، دلیل زوال غرب در دیدگاه اشتراوس به علاج زوال ایران در نظریه زوال طباطبایی، تبدیل شده است. بدین ترتیب، «جدید» طباطبایی، معادلی برای حکمت یونانی/عرفی است و با عقلانیت ابزاری موجود در دوگانه اشتراوس که در برابر حکمت یونانی/عرفی قرار دارد، همخوانی ندارد.

همچنین سیدجواد طباطبایی استفاده از شیوه «سرکوبی» مأخوذ از لئو اشتراوس را توصیه کرده و در اثر «تأملی درباره ایران» گفته است: «در خواندن متن های ایرانی بیشتر از آن که بتوان از اسلوب های تاریخ نویسی جدید و بویژه نظریه های پست مدرن تاریخ سود جست، می توان از دیدگاه های لئو اشتراوس در رساله ای با عنوان سرکوبی و شیوه نوشتن استفاده کرد.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ج ۲، ص. ۶۴۸).

با توجه به موارد یاد شده و نیز با تأمل بیشتر در مجموعه آثار طباطبایی، این نتیجه حاصل می گردد که استفاده طباطبایی از نظریات اشتراوس، به صورت گزینشی بوده و از انسجام و اتقان لازم برخوردار نیست.

لئو آلتوسر

طباطبایی خود در نقد و اعتبارسنجی برخی از نظریات نویسندگان دیگر از اصطلاح «اصالت نظریه» استفاده کرده و در اثر «ملت، دولت و حکومت قانون» نوشته است:

«من گمان می‌کنم که «جامعه‌شناسی» نراقی، «هندشناسی» شایگان و «تفکر» داوری، به یکسان، داغ نوعی «اصالت نظریه» سخت ابتدایی را بر جبین دارند و خود آنان در خلأ واقعیت تاریخی ایران سخن می‌گویند و چون در خلأ سخن می‌گویند، «نظریه»‌های آنان از نظر جامعه‌شناسی، هندشناسی و تفکر فاقد اعتبار است.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ص. ۱۹۷).

وی در توضیح «اصالت نظریه» نیز در همان اثر گفته است: «اصطلاح «اصالت نظریه» را که پیشتر چند بار به کار برده‌ام از لوئی آلتوسر، فیلسوف مارکسیست فرانسوی گرفته‌ام که در مقام انتقاد از خود گفته است که در بحث از گسست در اندیشه مارکس، دچار «خطای اصالت نظریه‌ای» یا به تعبیر او *erreur théoriciste* شده است.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ص. ۱۹۷).

اینک این پرسش مطرح می‌گردد که چگونه می‌توان از اصالت نظریه طباطبایی سخن گفت، در حالی که وی حتی برای اثبات ادعای خود مبنی بر عدم اعتبار برخی نظریات دیگر، به استفاده خود از مفهوم «اصالت نظریه» لوئی آلتوسر اذعان نموده است؟ افزون بر این، طباطبایی در اثر «تأملی درباره ایران» نیز به صراحت از گرته‌برداری خود از اندیشه آلتوسر مارکسیست سخن گفته است: «برخی از مفاهیمی را که در این صفحات به کار می‌گیریم، ناظر بر بحث فیلسوف مارکسیست معاصر فرانسوی، لوئی آلتوسر، است.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ج ۲، ص. ۶۲۱).

انحراف طباطبایی از دستگاه فلسفی هگل

در یافته‌های این تحقیق، به بررسی چارچوب نظری نظریه زوال در قالب هگل‌گرایی و التقاط‌گرایی طباطبایی پرداخته شد و اینک در ادامه، به بررسی انحراف طباطبایی حتی از دستگاه فلسفی هگل هم پرداخته خواهد شد. با توجه به این توضیحات و بحث و بررسی هگل‌گرایی و هگل‌باوری طباطبایی و نتیجه به دست آمده دایر بر این که: «وی امهات و شاکله بحث خویش را از هگل گرفته است.» (تقوی، ۱۳۸۴، ص. ۲۸۶)؛ می‌توان گفت، نظریه زوال طباطبایی در چارچوب «فرانظریه هگل»، قابل نقد و بررسی است.

تاریخ‌گرایی، عقل‌گرایی، اصل تکامل و منطق دیالکتیکی، دستگاه فلسفی و فرانظریه هگل را شکل داده‌اند. از این رو در دستگاه فلسفی هگل، تکامل تاریخی در سیر تاریخ جهانی، از اهمیت فراوانی برخوردار است و تاریخ حرکتی پیوسته رو به کمال دارد. آن چنان که هگل به‌هنگام شرح مراحل مختلف تکامل روح در تاریخ، اصل تکامل را با تاریخ ایران پیوند داده و در این خصوص نوشته است: «اصل تکامل با تاریخ ایران آغاز می‌شود. پس آغاز تاریخ جهانی به‌معنای درست از اینجاست؛ زیرا صلاح اصلی روح در تاریخ آن است که به (حالت) درون‌بودگی بی‌پایان ذهنیت برسد و از راه تضاد مطلق (یا طبیعت، سرانجام) بر سازگاری کامل دست یابد.» (هگل، ۱۳۸۷، ص. ۳۰۲).

برخی از آموزه‌های اندیشه‌ی سیاسی هگل در مورد مفاهیم پیشرفت (ترقی) و کمال، در نوشتاری از وی به این شرح درج گردیده است: «دگرگونی‌های تاریخی به‌معنای انتزاعی خود به‌طور کلی از دیرباز چنین تفسیر شده است که نشانه پیشرفت به سوی بهتری و کمال است... حرکت روح خود نوعی پیشرفت است و این هر چند نکته‌ای آشکار است، لیکن... اغلب با آن مخالفت می‌شود. زیرا به‌ظاهر با شیوه تفکری که هوادار نظم ثابت و ثبات نظام سیاسی و قوانین موجود باشد مابین می‌نماید.» (هگل، ۱۳۸۷، صص. ۱۶۶-۱۶۵).

سپس هگل نتیجه گرفته است: «پس در جهان هستی پیشرفت همچون جنبشی از چیزی ناقص به چیزی کاملتر است، اگر چه ناقص را در اینجا باید نه ناقص مطلق بلکه امری دانست که ضد نقصان، یعنی همان چیزی را که در عرف عام کمال نام دارد، همچون نطفه‌ای و کششی در خویشتن نهفته دارد، همچنان که امکان (یا قوت) دست کم از لحاظ نظری اشاره به امری دارد که سرانجام به فعلیت درخواهد آمد یا اگر بخواهیم نمونه دقیق‌تری بیاوریم اصطلاح *dynamis* (جنبش) ارسطویی به‌معنای *potentia* یعنی نیرو و توان نیز هست.» (هگل، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۴).

تکامل، ترقی و پیشرفت در دستگاه فلسفی هگل، بدون ستیز و نزاع ناشی از ناسازگاری امکان‌پذیر نیست. ناسازگاری عقل با امور و احوال جهان خارج، منشأ همان عاملی است که هگل خود «روح تضاد» می‌نامد و جوهر و خلاصه «دیالکتیک» اوست. از این رو دستگاه فکری و فلسفی هگل مبتنی بر دیالکتیک است و از سوی دیگر، دیالکتیک هگل ضمن ترفیع به برهان فاسفی، رشد دیالکتیکی فکر را به نمایش می‌گذارد.

هر چند در مبحث قبلی، ضمن تأمل در برخی از اندیشه‌های دیگر، التقاط و التقاط‌گرایی طباطبایی مورد واکاوی اجمالی قرار گرفت. اما این مسئله هم بایستی مورد تأمل قرار گیرد که خلط مباحث و التقاط‌گرایی طباطبایی، به انحراف وی از فرانظریه هگل هم منجر شده است. مهرزاد بروجردی و علیرضا شمالی، در همین زمینه نوشته‌اند: «دغدغه طباطبایی «معنا» و سیر تاریخ است. او اندیشه هگل را اوج فلسفه غربی می‌شمرد و بر آن است که این اندیشه می‌تواند بنیادی‌ترین پرسش‌ها را در میان آورد و به آن‌ها پاسخ دهد. بدین‌روی طباطبایی اساس کار خویش را بر فلسفه هگل می‌گذارد، که بیش‌تر با سیر عقل (ایده کلی) و بنیان‌هایش سروکار دارد تا تاریخچه پدیده‌های سیاسی - اجتماعی،

و آن‌گاه تاریخ‌نگاری اندیشه‌های ایرانیان را در پیش می‌گیرد. در چشم او اندیشه هگل کلید پاسخ به پرسش درباره انحطاط ایران (و جهان اسلام) را در این جمله به دست می‌دهد که «بوف مینروا»، یعنی حکمت نظری و حکمت عملی، یا، به بیان بهتر، خودآگاهی انتقادی، نمی‌توانست بر فراز ایران (و جهان اسلام) بال بگشاید. به آن نشان که تاریخ این پهنه بازنمای سیر و گسترش نه خرد، که بی‌خردی است.» (Boroujerdi & Shomali, 2015, p. 950).

طباطبایی نیز با توجه به همین دیدگاه هگل، در اثر «تأملی درباره ایران» از تحول قطعی و گریزناپذیر یا به تعبیر دیگر، حرکت جوهری سنت قدمایی، سخن گفته است: «اعتبار هر ناحیه‌ای از نظام سنت قدمایی به حرکت جوهری آن است، و از آن‌جاکه، بویژه در قلمرو حقوق، «هر نفس نو می‌شود دنیا و ما»، هیچ نظام حقوقی نمی‌تواند برابر مقتضیات زمان، و روح آن، تحول پیدا نکند، همه اعتبار خود را از دست خواهد داد. حقوق شرع در ایران، در آستانه پیروزی جنبش مشروطه‌خواهی، در چنین وضعی قرار گرفته بود.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ج ۲، صص. ۶۵۶-۶۵۵).

اما طباطبایی در همان اثر در مطلب متناقض دیگری، به نحوی از توقف این تحول سخن به میان آورده است: «در بخش بزرگی از جهان اسلام، دریافت از زمان ارسطویی باقی ماند که زمان را زمان طبیعی تعریف کرده بود، در حالی که تاریخ زمان ویژه خود را ایجاد می‌کند.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ج ۲، ص. ۶۳۱).

طباطبایی بر خلاف آموزه‌های استادش هگل، در اندیشه سنت و مدرن، شکافی لاینحل مشاهده کرده است، در حالی که، گادامر در مورد اعتقاد هگل به بازشناسی اندیشه باستانی در اندیشه مدرن یادآور شده است که حیات، این وحدت در تمایزات، ثابت خواهد کرد که حقیقت خودآگاهی است، یعنی همه واقعیت، و از این رو عقل است. هگل در اینجا در پی نوعی سازگاری میان «باستانیان» و «مدرن‌ها» است. برای هگل، میان عقل موجود، روح موجود، لوگوس، نوس و پنوما از یک سو، و کوگیتو، حقیقت خودآگاهی، از سوی دیگر، هیچ تضادی وجود ندارد. مسیر پدیدار شدن روح، مسیری است که هگل پی می‌گیرد تا به ما بیاموزد که دیدگاه «باستانیان» را در دیدگاه «مدرن‌ها» باز بشناسیم.

طباطبایی در اثر «ملت، دولت و حکومت قانون» بر این ادعای گزاف تصریح کرده است که: «من گمان می‌کنم همه کوشش‌هایی که برای نظریه‌پردازی در داخل و بیرون کشور، و در برخی کشورهای همسایه، انجام می‌شود کمابیش محتوم به شکست است. هیچ یک از این کوشش‌ها را نمی‌توان در معنای دقیق کلمه نظریه‌پردازی خواند، بلکه نوعی «فرض نظری» یا fiction هستند که در یک پیکار ایدئولوژیکی برای برهم زدن رابطه نیروها در قلمرو استراتژیکی به کار می‌آیند.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ص. ۲۹۲).

با این دیدگاه طباطبایی، دیوار بلندی میان نظریه وی و سایر نظریات برپا گردیده است، در حالی که آموزه هگل این بوده است که هر چیز بیگانه‌ای نیز از آن خود دانسته شود. در همین راستا گادامر یادآور شده است که در منطق هگل ابراز می‌شود: اگر کسی مسیر تجربه‌ی آگاهی را به شیوه هگل در پدیدارشناسی پیگیری کند، یعنی بیاموزد که هر چیز بیگانه را از آن خود بداند، می‌بیند که درس اصلی‌ای که آگاهی آموخته، غیر از تجربه‌ای نیست که تفکر با اندیشه‌های «محض» خود دارد (گادامر، ۱۴۰۱، ص. ۱۵۱).

در نگاه طباطبایی، «سنت» به عنوان پدیده‌ای دیالکتیکی و تاریخی، در وضعیتی دائمی و همیشگی ظاهر می‌گردد و در آن، ایده دیالکتیک هگل به دست فراموشی سپرده می‌شود. طباطبایی، تاریخ ایران را یک هستی سیال و جاری با ذاتی نابخردانه معرفی می‌کند که ایران را به سوی زوالی گریزناپذیر به حرکت درآورده است. در این نظریه، هر چند همچون هگل، صیرورتی منطقی و ضروری وجود دارد، اما برخلاف هگل و ناسازگار با دستگاه فکری و فلسفی وی، این صیرورت ضروری، نه تنها بر منطق عقل پدیدار نگردیده بلکه تجسمی از نابخردی است. در واقع، طباطبایی همچون مارکس، اما به نحوی دیگر، هسته معقول فلسفه هگل را از پوسته ایده‌آلیستی آن جدا کرده، در حالی که خود، در عبارات زیر، این اقدام را غیرممکن دانسته و در اثر «ملاحظات درباره دانشگاه» نوشته است: «اگر بخواهیم منطق هگل را از این دیدگاه بخوانیم می‌توانیم بگوییم که همه این «منطق»، که ربطی به منطق در معنای روش فکر کردن سنت ارسطویی ندارد، برای اثبات این امر نوشته شده که روش را نمی‌توان از مضمونی که روش، ناظر بر آن است جدا کرد، یعنی، در یک جمله کوتاه: دیالکتیک، روش در معنایی که برحسب معمول به کار می‌رود نیست، بلکه برعکس، دیالکتیک، «روش» در معنایی است که واژه یونانی μέθοδος افاده می‌کند و منظور از آن، در نزد هگل، سیر تحولی مضمون در صیرورت آن است. هم‌چنان که هیچ حرکتی را نمی‌توان از موضوع آن حرکت جدا کرد، روش دیالکتیکی را نیز نمی‌توان از امری که عارض بر آن است جدا کرد. مارکس... در عمل، متوجه شد که جدا کردن «هسته معقول» فلسفه هگل از «پوسته ایده‌آلیستی» آن ممکن نیست. اگر هگل آن دو را در هم تنیده به این دلیل است که آن روش دیالکتیکی، «روش» روح در معنای هگلی بود.» (طباطبایی، ۱۴۰۰، صص. ۱۳۶-۱۳۵).

افزون بر آن، هگل حتی مدعی است که از طریق دیالکتیک، مقولات متصلب فاهمه را، که تفکر مدرن در تضادهای آن گرفتار شده بود، سیال کرده است. به گفته او، دیالکتیک موفق می‌شود تمایز ذهن و ماده را رفع کند و خودآگاهی غرق در ماده، و درون‌سویی قائم به ذات و محض خودآگاهی را همچون دو شکل کاذب از حرکت واحد روح، فهم‌پذیر سازد. برای توصیف سیال‌سازی مقولات هستی‌شناسی سنتی فاهمه، هگل

تعبیر خاص «روح دمیدن» را به کار می‌برد. معنی این عبارت این است که آن مقولات، دیگر نه برای فهم واقعیتی در تضاد با خودآگاهی، بلکه برای فهم روح، چونان حقیقت اصیل فلسفه مدرن، منظور می‌شوند (گادامر، ۱۴۰۱، صص. ۱۷-۱۸).

نظریه پرداز زوال در اثر «تأملی درباره ایران» بر این باور است که: «مشروطیت نظامی حقوقی است و تاریخ آن نیز پیوندهایی با تاریخ تحولات نظام‌های حقوقی دارد... خاستگاه قانون‌های هر کشوری اخلاقیات، شریعت و روحیات مردم آن است... اما نظام حقوقی امری تاریخی است و با تحولات اجتماعی و الزامات زمان دگرگون می‌شود... هر حکم قانونی، اگر مبتنی بر شرع و دارای نص صریح باشد، به اعتبار حکم شرعی، نمی‌تواند نسخ شود، اما علم حقوق می‌تواند مطابق روح قانون، نظریه‌های حقوقدانان و مقتضیات زمان تفسیری متفاوت از آن عرضه کند... مشروطیت می‌خواست تلقی جدیدی از شریعت با رعایت مبانی نظری اصول فقه عرضه کند.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ج ۲، صص. ۵۳۸-۵۳۹، ۵۴۴، ۵۴۷، ۵۵۶).

«تلقی جدیدی از شریعت» که حسب ادعای طباطبایی خواسته مشروطیت بود، برخاسته از نگرش «تضاد دین و دنیا» در افکار وی بود. در صورتی که هگل، این گونه تضادها را عارضی و ساخته فاهمه می‌دانست.

هگل در این باره به صراحت گفته است که هر نگرشی که در آن، یک جهان، نمود است و دیگری بود/فی‌نفسه، نگرشی سطحی است. این تضاد عارضی و ساخته فاهمه است، اما در حقیقت، تضاد دو جهان، مطرح نیست. برعکس، این جهان فوق‌حسی و حقیقی است که هر دو جنبه را دربرمی‌گیرد و خود را به این دو شق متقابل تقسیم می‌کند و از این طریق، خود را به خویش نسبت می‌دهد (گادامر، ۱۴۰۱، ص. ۷۱).

نکته دیگر این است که، هگل در کتاب «علم منطق» برای نخستین بار از مفهوم «جهان فوق‌حسی» یا «جهان وارونه» نام برده و نوشته است: «زیرا نخستین جهان (مورد-محیط) فوق‌حسی، فقط ارتقای بی‌واسطه جهان مُدرک به سوی عالم کلی بود.» (Hegel, 1987, p. 121).

نکته مهم این است که، طباطبایی با مفهوم وارونگی و جهان وارونه در اندیشه‌ی فلسفی هگل آشنا بود و حتی در اثر «ملاحظات درباره دانشگاه» درباره نسبت اندیشه کارل مارکس با هگل، تصریح کرده است: «می‌دانیم که مارکس از چیزی با عنوان «هسته معقول» نظام فلسفی هگل سخن گفته، که گویا در «پوسته ایده‌آلیستی» پنهان مانده بوده است، و توضیح داده که چیزی را که در نظام هگلی روی سر ایستاده بود، واژگون کرده است.» (طباطبایی، ۱۴۰۰، ص. ۲۳۵).

طباطبایی با شناخت قبلی مفهوم وارونگی در اندیشه هگل، خود نیز فلسفه‌ی هگل را وارونه ساخت تا سیر اندیشه سیاسی در ایران را با بیان وارونه‌ی خود، به زوال و ناامیدی رهنمون سازد. چرا که «هانس-گئورگ گادامر» در همین زمینه نوشته است: «وارونه سازی طنزآمیز، به مثابه شکلی از بیان، این پیش فرض را دارد که جهان، در وارونه خویش انحراف خود را خواهد شناخت و از این طریق امکانات حقیقی‌اش را درخواهد یافت.» (گادامر، ۱۴۰۱، ص. ۷۰).

سیطره غایی عقل در دیالکتیک هگل آن چنان است که گادامر ضمن اعلام این مطلب که هگل به عنوان یک ضرورت تاریخی، عقل را بر ساختار تاریخ جهان حکم‌فرما دانسته، در خصوص اندیشه هگل یادآور شده است: «ثابت می‌شود که اصل محرک خودجانبانی افکار، ابرازشدگی تضادها است، و کامل شدن این حرکت در انتهای مسیر روح، یعنی شفافیت کامل ایده برای خودش، به نوعی پیروزی عقل را بر هر گونه مقاومت واقعیت عینی نشان می‌دهد.» (گادامر، ۱۴۰۱، ص. ۱۶۴).

از نکات قابل توجه در فلسفه هگل تلاش آن برای همگونی در فلسفه غربی با حل تضادهای اندیشه‌ای است. به همین سبب، «برتل اولمن» و «تونی اسمیت» بر این اعتقادند که علم منطق هگل کوششی تکرارناپذیر و بی‌سابقه برای نمایش این است که تمامی مقولات بنیادی فلسفه غربی می‌توانند در یک کل منسجم با هم سازگار شوند؛ جایی که در آن تناقضاتی که با در نظر گرفته شدن به مثابه چشم‌اندازهایی مستقل ظاهر شده‌اند، به شکلی دقیق در مواجهه با هم قرار گرفته و برطرف می‌شوند (Ollman & Smith, 2008, pp. 2-3).

طباطبایی از یک سو با استناد به نظریات هگل دایر بر سیر تکاملی تاریخ و پیشرفت و ترقی، هگل‌گرایی خود را آشکار کرده و نشان داده است که چارچوب نظری خود را بر اندیشه و فلسفه سیاسی هگل استوار ساخته و همچون هگل، به منطق یا ذات تاریخ ایران همچون یک واقعیت یگانه و کل قانونمند، یکپارچه یا ساختاری پیوسته، نگریسته و در اثر «تأملی درباره ایران» گفته است: «فهم قانونمندی‌های تاریخ ایران جز در پرتو نتایجی که می‌توان از بررسی‌های تاریخ اندیشه گرفت، امکان‌پذیر نخواهد شد. به دیگر سخن، نظریه تحول تاریخی ایران نمی‌تواند مبتنی بر نظریه تحول تاریخ اندیشه نباشد، زیرا این دو هم‌چون دو ساحت یک واقعیت یگانه‌ای هستند که نتایج یکی باید پرتوی بر زوایای تاریک دیگری بیفکند.» (طباطبایی، ۱۴۰۰، ج ۱، ص. ۵۸۲).

اما طباطبایی از سوی دیگر، از چارچوب نظری هگل و حتی از مضمون عبارات خود در نوشته‌های یاد شده عدول می‌نماید و با تأکید بر نظریه انحطاط ایران و زوال اندیشه‌ی سیاسی در ایران، دستخوش تعارضی بنیادین، و در نهایت، دچار انحراف از دستگاه فلسفی هگل می‌گردد.

تعارض و تناقض در نظریه زوال طباطبایی

تعارض در نوشتار و تناقض گویی طباطبایی به هنگام کوشش برای توجیه پیش فرض های خود و در نهایت، دستیابی به نتیجه دلخواه یعنی تأیید نظریه زوال اندیشه سیاسی در ایران، در موارد متعددی در آثار وی قابل مشاهده است که از میان آن ها می توان به تناقض در بیان مفاهیم سلطنت و خودکامگی، تعارض با ارسطو- افلاطون الهی، تناقض گویی در تداوم و تکرار تاریخ و نیز تناقض گویی در امکان گذر از زوال و انحطاط اشاره نمود.

در همین خصوص، طباطبایی در اثر «تأملی درباره ایران» ضمن تأکید بر انحطاط ایران، بر امکان گذر از انحطاط و زوال تأکید کرده و نوشته است:

«این که تحول تمدن ایرانی در جهت انحطاط تاریخی سیر کرده است، به ضرورت به معنای این نیست که در آینده نیز همان مسیر را دنبال خواهد کرد. تجربه تاریخی اروپا نشان داده است که تعمیم سیر گذشته بر دگرگونی های تاریخی آینده موجه نیست... نظریه انحطاط ایران هم چون دیباچه ای بر نظریه نوزایش ایران نیز هست.» (طباطبایی، ۱۴۰۰، ج ۱، صص. ۵۰۶ و ۵۸۵).

اما در همان اثر در مطلب متناقض دیگری، هبوط و زوال اندیشه ایران را امری غیرقابل بازگشت دانسته و مدعی شده است: «زوال اندیشه و انحطاط تاریخی ایران هم چون دو وجه وضعی یگانه بود که در دوره گذار موجب شد تا ایران از مرتبه کشوری زنده و زاینده به درکات هبوط غیرقابل بازگشت رانده شود. نقش ایرانیان، در عمل و نظر، در راندن کشور خود به سراشیب هبوط بیشتر از آن بود که برای دردهای مزمن ایران به آسانی درمانی پیدا شود. وانگهی، درمان درد مزمن زوال اندیشه و انحطاط تاریخی نیازمند کوششی بنیادین بود و چنین کوششی نیز با توان اندک ایرانیانی که مانده بودند و بقیه السیف امکانات ناچیز کشور ممکن نمی شد. خروج از بن بست نیازمند تن در دادن به دگرگونی های بنیادینی بود و فراهم آوردن مقدمات آن، خود نیازمند سده ای دیگر بود.» (طباطبایی، ۱۴۰۰، ج ۱، ص. ۵۸۰).

وی حتی در اثر «تأملی درباره ایران» دامنه زوال تاریخی مورد نظر خود را به دوره شکل گیری انقلاب اسلامی نیز تعمیم داده و با طرح مانع ایدئولوژیکی، از ژرفای بحران تمدنی ایران و خاتمه زمان و فرصت گذر از آن، این گونه سخن به میان آورده است: «با ژرفایی که بحران تمدنی ایران پیدا کرده، زمان جانشین کردن «تأملی درباره ایران» با ایدئولوژی پیکارهای سیاسی برای همیشه گذشته است.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ج ۲، ص. ۱۹).

آن چنان که در همان اثر، به بن بست تاریخی ناشی از ایدئولوژی های خلاف زمان اشاره کرده و نوشته است: «آل احمد، در ادامه نظریه توطئه... نظریه پرداز بن بست تاریخی است تا بتواند جایی برای ایدئولوژی خلاف زمان خود باز کند.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ج ۲، ص. ۵۵۹).

اما طباطبایی در مطلب متناقض دیگری در اثر یاد شده، بر آغاز دوران جدیدی در تاریخ ایران متعاقب جنبش مشروطه خواهی تأکید کرده و نوشته است: «مقدمات دوران جدید تاریخ ایران، که پیشتر با اصلاحات در دارالسلطنه تبریز فراهم آمده بود، با جنبش مشروطه خواهی تثبیت شد و با برقرار شدن نخستین نظام حکومت قانون نیز نسبت آن با نظام سنت قدمایی به طور بازگشت ناپذیری دگرگون شد.» (طباطبایی، ۱۴۰۱، ج ۲، ص. ۵۳۱).

با توجه به این که وی این دوران جدید را غیرقابل بازگشت دانسته و مورد ستایش قرار داده است، به نحوی گذر از زوال و انحطاط ایران را نیز مورد پذیرش قرار داده است.

تأملی در اندیشه سیاسی امام خمینی

سیدجواد طباطبایی، اندیشه و آثار اندیشمندانی همچون: سهروردی، ملاصدرا و نائینی را با بکارگیری روش خاص خود و با بررسی مؤلفه ها و مفاهیم آن ها مورد وارسی و کنکاش قرار داده و به نتیجه ی زوال اندیشه سیاسی در ایران رسیده است. طباطبایی حتی در دهه ۱۳۷۰ نیز این ادعا را در کتاب «زوال اندیشه سیاسی در ایران» مطرح کرده است که: «ایران هنوز میراث خوار وضع انحطاطی است که از سده ها پیش ایجاد شده است.» (طباطبایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۹۶).

اما برای مشخص شدن معنای مورد نظر طباطبایی از مفهوم «زوال»، بایستی به تقریرات ایشان نظری افکند. در همین زمینه، وی در اثر «تأملی درباره ایران» ضمن استناد به فصل دوم رساله «روضة الانوار عباسی» نوشته «محمدباقر سبزواری» در دوره گذار، مفهوم «زوال» را در تضاد با مفهوم «بقا» بیان کرده و نوشته است:

«پیش از بحث در اسباب بقای مُلک، به تفصیل به «بعضی اسباب زوال و اختلاف مُلک» اشاره می کند و این مقدم داشتن بحث از اسباب زوال بر بقای آن از این حیث به نظر او موجه است که «زوال و بقای مُلک... حکم دو ضد [را] دارد» و «چون ضدی دانسته شد، ضد دیگر را می توان فهمید». عمده اسباب زوال مُلک، به گونه ای که در روضه الانوار عباسی سبزواری آمده، برخی دینی اند... و برخی بازپرداختی از توضیحات غیر عقلایی سیاستنامه هاست.» (طباطبایی، ۱۴۰۰، ج ۱، ص. ۴۳۰).

بنابراین «زوال» مورد نظر طباطبایی در تضاد با «بقا»ی اندیشه سیاسی در ایران، مورد استفاده قرار گرفته است. در حالی که به رغم ادعای وی مبنی بر فقدان یا نبود اندیشه سیاسی یا به تعبیر وی، زوال اندیشه سیاسی در ایران، تدوین اندیشه سیاسی امام خمینی، این ادعای طباطبایی را بی اعتبار کرده است. چنان چه نوآوری های اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) در زمینه حکومت و حکمرانی نیز مورد توجه اندیشمندان سیاسی قرار گرفته است. آن چنان که «سیدصادق حقیقت» درباره نظریه ولایت مطلقه فقیه امام خمینی نوشته است: «طبق اصطلاحی که امام خمینی (ره) در سال های پایانی عمر خود به کار برد، مقصود از «ولایت مطلقه» اعمال ولایت بر اساس «مصلحت» است؛ که نه در زمره احکام ثانویه، بلکه از جمله احکام اولیه، و مقدم بر دیگر احکام اولیه تلقی می شود... غرض از ولایت مطلقه فقیه از دیدگاه امام خمینی، اعمال ولایت با مالاک «مصلحت» به عنوان یکی از احکام اولیه ای است که بر دیگر احکام اولیه تقدم دارد.» (حقیقت، ۱۳۹۹، صص. ۲۷۳، ۲۸۳). «محمدصادق معرفت» نیز در تبیین مفهوم «ولایت مطلقه فقیه» یادآور شده است: «مقصود از اطلاق گسترش دامنه ولایت فقیه است، تا آنجا که شریعت امتداد دارد و مسؤولیت اجرایی ولی فقیه در تمامی احکام انتظامی اسلام و در رابطه با تمامی ابعاد مصالح امت می باشد و مانند دیگر ولایتها یک بعدی نخواهد بود... این اطلاق، اطلاق نسبی است و در چهارچوب مقتضیات فقه و شریعت و مصالح امت، محدود می باشد... اصولاً ولایت فقیه، مسؤولیت اجرایی خواسته های فقهی را می رساند که این خود محدودیت را اقتضا می کند و هرگز به معنای تحمیل اراده شخصی نیست، زیرا شخص فقیه حکومت نمی کند، بلکه فقه او است که حکومت می کند.» (معرفت، ۱۳۷۹، صص. ۱۳۹-۱۳۸). «سیدجواد ورعی» هم درباره نظریه ولایت مطلقه فقیه یادآور شده است: «امام خمینی مطلقه بودن ولایت را به معنای فراتر بودن ولایت پیامبر، امام معصوم و فقیه عادل از چارچوب احکام فرعی الهی - اعم از اولیه و ثانویه - می دانست و این واژه را در همین معنا به کار می برد...» (ورعی، ۱۴۰۱، ص. ۱۱۳).

صرف نظر از برداشت های مختلف موجود درباره نظریه ولایت مطلقه فقیه، آن چه در میان اندیشمندان علوم سیاسی غیرقابل تردید است، جایگاه برجسته اندیشه سیاسی امام خمینی است که ضمن دلالت بر بقای اندیشه سیاسی در ایران، زوال مورد نظر طباطبایی را نیز به چالش می کشاند.

نتیجه گیری

با توجه به این که نظریه «زوال اندیشه سیاسی در ایران» در تفکر طباطبایی بر مبنای سیر تاریخی اندیشه مورد واریسی و تأمل قرار گرفته است، بیانگر تعریف پروسه ای از زوال است. این وضعیت زوال اندیشه، سیر و روندی نزولی و قهقرایی را متصور شده است که هر چند نقطه ای عظیمی نیز داشته است، اما ترسیم بخش یک نمودار یا منحنی از اندیشه سیاسی در بستر تاریخ ایران است که به سرانجام و فرجامی نیز می رسد. در نگرش طباطبایی، سرانجام و فرجام آن، چیزی جز وضعیت زوال، انحطاط و هبوط نیست. بنابراین معنای دیگر زوال نیز مرگ و نابودی است. در این معنا، زوال اندیشه، مبین تعطیلی اندیشه و رسیدن آن به بُن بست و امتناع تفکر است. با این وصف، نقد و بررسی نظریه زوال طباطبایی از اهمیت فراوانی برخوردار است.

در راستای پاسخ به این پرسش که: «سیدجواد طباطبایی، در توضیح روایت خود از سیر اندیشه سیاسی در ایران، چگونه و از چه مراجعی تأثیر پذیرفته است؟»، در این پژوهش به «چارچوب نظری نظریه زوال» طباطبایی پرداخته شد و بر این اساس، ضمن بررسی هگل باوری و هگل گرایی طباطبایی و به تبع آن، یونان گرایی و تفکر هلنیستی وی، التقاط گرایی نظریه پرداز زوال با تأثیرپذیری وی از نظریه آرامش دوستدار با عنوان امتناع تفکر دینی در فرهنگ دینی، افزون بر آن، تأثیرپذیری از نیکولو ماکیاولی با اعلام عدم اعتبار حق طلبی در مناسبات میان ملت ها و تمایز میان اخلاق سیاست و اخلاق خصوصی یا فردی و نیز تأکید بر لزوم بکارگیری حيله در عرصه سیاست، همچنین تأثیرپذیری از دوگانه های لئو اشتراوس و در نهایت، گرته برداری از اندیشه لویی آلتوسر مارکسیست، مورد بررسی قرار گرفت و مسیر پاسخ به این پرسش که: «در نظریه زوال طباطبایی، عمدتاً از چه چارچوب نظری استفاده شده است؟»، نیز هموار گردید. چرا که این نتیجه حاصل آمد که به رغم التقاط گرایی طباطبایی و تأثیرپذیری وی از اندیشه های مختلف از جمله افکار و آثار اندیشمندان یاد شده، امهات و شاکله مباحث طباطبایی از هگل دریافت گردیده است. از این رو نظریه زوال در چارچوب فرانظریه هگل مورد نقد و بررسی قرار گرفت. چرا که نظریه پرداز زوال، اندیشه هگل را اوج فلسفه غربی می دانست و از اصطلاحات و مفاهیم هگلی از جمله دیالکتیک هگل، کمال استفاده را بعمل آورده است.

سرانجام به منظور پاسخ به این پرسش که: «آیا در بیان و تقریر نظریه زوال اندیشه سیاسی در ایران، در آثار مختلف سیدجواد طباطبایی، تضاد و تعارضی وجود دارد؟»، ضمن تطبیق اندیشه هگل با مفاهیم و مؤلفه های مختلف نظریه زوال طباطبایی، انحراف وی از دستگاه فلسفی هگل نیز آشکار گردید. زیرا طباطبایی به رغم شناخت مفهوم وارونگی و جهان وارونه در اندیشه فلسفی هگل، خود نیز فلسفه هگل را وارونه ساخت تا سیر اندیشه سیاسی در ایران را با بیان وارونه خود، به زوال محتوم رهنمون سازد. چرا که نتیجه دیالکتیک هگل، پیروزی عقل است. اما برخلاف هگل، از نظریه طباطبایی، نتیجه ای جز زوال اندیشه و خرد، حاصل نمی گردد. هر چند طباطبایی نیز همچون هگل، برای تاریخ، منطقی درونی یا هدفی غایی قائل شده است؛ اما هدف غایی مورد نظر هگل همیشه از قبل، در هر مرحله از دیالکتیک تاریخ، نهفته است.

عقل، منطق یا هدف هگلی، در پایان تاریخ، به صورت یک‌جا، و در هر لحظه از تاریخ، تا حدودی آشکار می‌گردد. به بیان دیگر، عقل، هم هدف غایی تاریخ، هم پیش‌برنده تاریخ دنیا و هم موتور درونی حرکت آن به سوی تکامل است. به همین سبب، هگل، تاریخ جهان را «جلوه‌گاه عقل کل» دانسته است که در آن، طومار «عقل کل» به روش دیالکتیکی و به نحو تدریجی، در روندی که منطق، مرحله به مرحله آن را ظاهر می‌سازد، گشوده، و در قالب نهادهای مختلف جامعه، پدیدار می‌گردد، و سرانجام نیز با گشودن کامل طومار عقل در تاریخ، آزادی محقق می‌گردد.

هگل دستگاه فلسفی خود را بر اساس ایجاد سازگاری و حل تضادهای اندیشه و فلسفه غربی بنا نهاده است. لیکن برخلاف هگل، تضاد تاریخی مورد نظر طباطبایی از جمله جدال و ناسازگاری اجتناب‌ناپذیر و غیرقابل حل «قدیم-جدید» در سیر تاریخی گریزناپذیر هزارساله اندیشه سیاسی در ایران، آن چنان ایرانیان را به بن‌بست و زوالی محتوم کشانده است که نه تنها بیانگر گشودن طومار عقل و خرد در سیر تاریخی ایران نبوده است، بلکه چیزی جز گشوده شدن طومار بی‌خردی در گستره تاریخ و در نهایت، سلب آزادی را نشان نمی‌دهد. طباطبایی ضمن تأثیرپذیری از فرانزیه هگل در ارائه روایتی هزار ساله از تاریخ ایران، بر خلاف هگل، آن واقعیت یگانه و کل پیوسته و قانونمند را رو به زوال دیده است. چرا که طباطبایی هر چند برای حرکت و سیر تاریخی ایران، منطقی درونی قائل گردیده، اما به‌زعم وی، این منطق درونی، چیزی غیر از بی‌خردی نبوده است.

در این پژوهش، همچنین به مواردی دیگر از «تعارض و تناقض در نظریه زوال طباطبایی» پرداخته شده و این نتیجه حاصل شده است که نظریه‌پرداز زوال به هنگام کوشش برای توجیه پیش‌فرض‌های خود و در نهایت، دستیابی به نتیجه دلخواه، یعنی تأیید نظریه زوال، در موارد متعددی دچار تعارض و تناقض شده است.

پرسش دیگر مطرح در این پژوهش این بوده است که: «آیا نظریه یا نظریاتی وجود دارد که زوال مورد نظر طباطبایی را به چالش بکشاند؟»، به منظور پاسخ به این پرسش، ضمن تأملی بر اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)، این نتیجه حاصل آمد که برخلاف نظریه زوال مورد نظر طباطبایی، تدوین نظریه ولایت مطلقه فقیه، بیانگر بقای اندیشه سیاسی در ایران است.

با توجه به تمامی موارد یاد شده، امکان پاسخ به پرسش اصلی این تحقیق که: «آیا نظریه زوال اندیشه سیاسی در ایران، از چارچوب نظری منسجم و معتبری برخوردار است یا خیر؟»، فراهم می‌آید و مجموع این مباحث، از جمله انحراف طباطبایی از دستگاه فلسفی هگل، و نیز وجود موارد متعددی از تعارض و تناقض در مباحث نظریه‌پرداز زوال و به تبع آن، نبود انسجام نوشتاری و فقدان اتقان مطالب و متون مربوط به آن نظریه، فرضیه این تحقیق را تأیید می‌کند و در مورد اعتبار علمی نظریه زوال این نتیجه حاصل می‌گردد که: «نظریه زوال اندیشه سیاسی در ایران تدوین سیدجواد طباطبائی، از چارچوب نظری منسجم و معتبری برخوردار نیست.»

منابع

۱. تقوی، سیدمحمدناصر. (۱۳۸۴). دوام اندیشه سیاسی در ایران: ارزیابی تحلیلی نظریه زوال اندیشه سیاسی. قم: مؤسسه بوستان کتاب.
۲. حقیقت، سیدصادق. (۱۳۹۹). بررسی و نقد متون سیاسی در حوزه اسلام و ایران. تهران: نشر کویر.
۳. دوستدار، آرامش. (۱۳۷۰). امتناع تفکر در فرهنگ دینی. پاریس: انتشارات خواران.
۴. زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۴). دفتر ایام: مجموعه گفتارها، اندیشه‌ها و جستجوها. تهران: علمی.
۵. طباطبایی، سیدجواد. (۱۳۹۸). زوال اندیشه سیاسی در ایران: گفتار در مبانی نظری انحطاط ایران. ویراسته جدید، چاپ دوازدهم، تهران: کویر.
۶. طباطبایی، سیدجواد. (۱۴۰۰). تاریخ اندیشه سیاسی در ایران، ملاحظات در مبانی نظری. چاپ چهارم، تهران: انتشارات مینوی خرد.
۷. طباطبایی، سیدجواد. (۱۴۰۰). تأملی درباره ایران، ج ۱: دیباچه‌ای بر نظریه انحطاط ایران با ملاحظات مقدماتی در مفهوم ایران. تهران: مینوی خرد.
۸. طباطبایی، سیدجواد. (۱۴۰۰). ملاحظات درباره دانشگاه. چاپ سوم، تهران: مینوی خرد.
۹. طباطبایی، سیدجواد. (۱۴۰۱). تأملی درباره ایران، ج ۲: نظریه حکومت قانون در ایران، بخش دوم: مبانی نظریه مشروطه‌خواهی. تهران: مینوی خرد.
۱۰. طباطبایی، سیدجواد. (۱۴۰۱). ملت، دولت و حکومت قانون، جستار در بیان نص و سنت. چاپ پنجم، تهران: انتشارات مینوی خرد.
۱۱. گادامر، هانس-گیورگ. (۱۴۰۱). دیالکتیک هگل، مقاله‌هایی از مجموعه «فلسفه نوین». ترجمه پگاه مصلح، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

۱۲. ماکیاولی، نیکولو. (۱۳۹۷). شهریار. ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: نشر مصدق.
۱۳. معرفت، محمدهادی. (۱۳۷۹). تبیین مفهومی ولایت مطلقه فقیه. فصلنامه حکومت اسلامی، ۵ (۱۵)، ۱۱۲-۱۴۵.
www.rcipt.ir/pdfmagazines/015/015.pdf
۱۴. ناقد، خسرو. (۱۳۹۸). سنجش دیالکتیک روشنگری. تهران: نشر نی.
۱۵. هگل، گئورگ ویلهلم. (۱۳۸۷). عقل در تاریخ. ترجمه‌ی حمید عنایت، تهران: شفیعی.
۱۶. ورعی، سیدجواد. (۱۴۰۱). مفهوم اطلاق در نظریه ولایت مطلقه فقیه و الزامات آن از دیدگاه امام خمینی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

17. Boroujerdi, M & Shomali, A. (2015). The Unfolding of Unreason: Javad Tabatabai's Idea of Political Decline in Iran. *Iranian Studies*, 48(6), 949-965. DOI: <https://doi.org/10.1080/00210862.2014.926661>
18. Hegel, G.W.F. (1942). *Philosophy of Right*. trans. T.M. Knox, Oxford: Oxford University Press.
19. Hegel, G.W.F. (1987). *Phänomenologie des Geistes*. Stuttgart: Reclam.
20. Ollman, B. & Smith, T. (2008) *Dialectics for the New Century*. London: Palgrave Macmillan.
21. Strauss, L. (1972). *Political Philosophy and the Crisis of Our Time*. in George J. Graham and George W. Carey, eds., *The Post-Behavioral Era*, New York: David McKay.